

Ronde 3

6

Thomas de Bruijn & Marieke Korsten
Pax Christi College
Contact: t.debruijn@paxchristicollege.nl
m.korsten@paxchristicollege.nl

Droom groot. Het kruispuntenmodel als onderlegger bij alle literatuurlessen

1. Inleiding

Soms begint goed onderwijs met een droom. Hoogleraar Sander Bax en universitair hoofddocent Erwin Mantingh delen in hun artikel “Een web van twintigste-eeuwse literatuur. Naar een didactiek voor literatuurgeschiedenis van de twintigste eeuw” hun droom: “op basis van het kruispuntenmodel een web van de twintigste-eeuwse literatuur [...] ontwikkelen waarin teksten op allerlei manieren didactisch en wetenschappelijk met elkaar verbonden kunnen worden” (Bax & Mantingh 2018: 278). Hun kruispuntenmodel wordt gepresenteerd als volwaardig alternatief voor het literair-historisch standaardverhaal dat voorkomt in literatuurmethodes als *Dautzenberg* en *Laagland* (Bax & Mantingh 2018). Deze handboeken zijn bruikbaar als je leerlingen de hoogtepunten uit de Nederlandse literaire historie wil laten kennen, want de literatuur wordt historisch geordend op basis van het vernieuwingscriterium. Gevolg hiervan is dat de literatuurgeschiedenis als een chronologisch verhaal wordt opgediend, met focus op de bekendste werken (Bax & Mantingh 2018). Voor niet-canonicke teksten is er vaak geen aandacht, laat staan voor Surinaamse en Antilliaanse werken.

Lekker overzichtelijk, maar leerlingen worden nauwelijks geconfronteerd met anderen, andere werelden en wereldbeelden. Die confrontatie helpt juist om zowel hun empathisch als hun kritisch vermogen te vergroten. Bax & Mantingh willen juist een “analytische en interpreterende houding creëren bij leerlingen ten opzichte van literaire

teksten en andere cultuurproducten waarmee zij in hun leven geconfronteerd worden” (Bax & Mantingh 2018: 267).

Dat moet anders en Bax & Mantingh presenteren uitgangspunten voor een nieuw didactisch model om literatuurhistorie in de klas te brengen. Het belangrijkste uitgangspunt is het thematisch aanvliegen van literatuur aan de hand van zogenaamd diachrone frames, zoals representatie, identiteit, ideologiekritiek, gender, verzet, postkolonialisme of auteurschap (Bax & Mantingh 2018). Een literaire tekst is geen punt meer op een tijdbalk, maar een ‘kruispunt’ waaraan zowel diachroon (horizontaal) als synchroon (verticaal) literaire en maatschappelijke ontwikkelingen en andere teksten verbonden kunnen worden. Leerlingen leren inzien dat een thema in meerdere decennia of zelfs eeuwen relevant is in de literatuur (diachroon), maar ze onderzoeken ook de literair-historische context waarin het werk is verschenen (synchroon). Zo ontstaat dus dat web van literatuur.

Helaas is de droom nog niet helemaal uitgekomen. Hoewel er op literatuurgeschiedenis.org enkele voorbeelden van uitgewerkte lessenseries staan rondom een kruispuntenmodel, zoals oorlog en verzet en maatschappijkritiek, is het materiaal schaars.

2. Kruispunten in iedere jaarlaag

Daarom zijn we op het Pax Christi College, een middelgrote vo-school met een regiofunctie in Gelderland, zelf aan de slag gegaan. Eerst hebben we kennisgemaakt in havo-4 en vwo-4 met de leesreeks ‘De 18 dooden’, die is ontwikkeld door een docentenontwikkelteam onder leiding van Mantingh en Bax. Jan Campert levert met *De achttien dooden* (1943) het begin van het kruispuntenmodel, maar naarmate de lessen vorderen, worden het *Wilhelmus* (ca. 1575) en moderne popliedjes in het ‘web’ verbonden met het gedicht. In alle teksten draait het immers om ‘verzet’. De afgelopen jaren is de lessenserie uitgebreid met onder andere moderne poëzie waarin verzet een rol speelt (tegen uitbuiting van de aarde, tegen ongelijke behandeling in het onderwijs, enz.) Voorlopig sluitstuk is de eindopdracht waarin leerlingen in een rondetafelgesprek praten over vragen die tijdens de lessen zijn opgeroepen. Is het *Wilhelmus* nog wel een goed volkslied? Moeten we *De achttien dooden* een grote rol geven op 4 mei? Kunnen popliedjes en gedichten maatschappelijke verandering in gang zetten?

In vwo-5 lezen we klassikaal *Reize door het Aapenland* (1788) als start van het kruispuntenmodel, met als diachroon thema ‘maatschappijkritiek’. Leerlingen onderzoeken in enkele activerende werkvormen hoe de politieke situatie was in Nederland in de achttiende eeuw (synchroon). Daarna maken we een sprong van een eeuw en lezen we een fragment uit *Max Havelaar* (1860), met focus op de brief van Eduard Douwes Dekker aan Willem V. Ondertussen lezen leerlingen in groepjes een dystopische roman uit de 21^{ste} eeuw. Tijdens het lezen analyseren ze de maatschappijkritiek die doorschemert

in uitspraken van personages of de manier waarop de auteur bepaalde thema's, zoals 'klimaatverandering' of 'migratie' positioneert binnen het verhaal. Tijdens het rondetafelgesprek, dat ook hier een summatief toetsmoment is, voeren de leerlingen, aan de hand van gesprekskaarten met daarop discussievragen, een gesprek over de inzichten die ze hebben opgedaan. Het synchrone en diachrone onderzoek dat ze hebben gedaan, vormen de basis voor hun onderbouwing. Een leerling die niet alleen argumenteert op basis van voorbeelden uit de teksten, maar ook de actualiteit betreft, evenals eigen ervaringen en bijvoorbeeld de receptie van het werk direct na publicatie en mogelijke schrijversintenties, laat zien dat hij literair-historisch kan redeneren.

Ook in vwo-6 vertrekt het literatuuronderwijs vanuit een kruispunt. Leerlingen onderzoeken de representatie van stereotypen in *De klucht van de molenaar* van Bredero, het verhaal 'Saidja en Adinda' van Multatuli (1860) en in fragmenten uit *Het gym* (2012), *Turks fruit* (1969) en *Het gouden ei* (1984). Theoretische onderlegger is het artikel "Het concept 'representatie' in het literatuuronderwijs" van Els Stronks (2020), waarin ze pleit voor representatieonderzoek in de klas. In *De klucht van de molenaar* draait het onderzoek vooral om de vraag welke seksistische stereotypen er mogelijk aanwezig zijn in het werk. De man als seksueel roofdier, met de vrouw als een machteloze prooi? Of ligt dat toch genuanceerder? En hoe wordt de inheemse bevolking van Nederlands-Indië beschreven in het enige hoofdstuk, 'Saidja en Adinda', uit *Max Havelaar* dat vanuit het perspectief van deze groep wordt verteld? Welke functie heeft dit verhaal binnen de missie die Eduard Douwes Dekker voert? In *Het gouden ei* worden racistische en seksistische stereotypen onder de loep gelegd, net zoals in *Het gym* en *Turks fruit*. De representaties kiezen een perspectief: hoe kijkt de lezer naar de stereotypen? Dan volgt vanzelf de vraag hoe erg deze stereotypen zijn in de tijd dat het werk uitkwam en in de huidige tijd. Daarvoor is uitgebreide kennis nodig van de maatschappelijke en historische context (synchroon). Dat stereotypen door de tijd heen te onderzoeken zijn (diachroon), vormt de rode draad van de lessenreeks. In vwo-6 sluiten de leerlingen niet af met een gesprek, maar met een Lagerhuisdebat. Een greep uit de stellingen:

- Voordat een boek gepubliceerd wordt, moet een *sensitivity reader* het gelezen hebben en eventueel aangepast hebben.
- Romans moeten, net zoals bij de kijkwijzer gebeurt, leesaanwijzingen bevatten over mogelijk kwetsend taalgebruik.
- De boeken die leerlingen lezen op school moeten voor de helft geschreven zijn door vrouwen of minderheden.

3. Wat gaat er goed?

Werken met diachrone *frames* – op school gebruiken we het woord 'thema' – biedt ons de mogelijkheid om veel activerende werkvormen toe te passen en uit te proberen, waaronder verschillende gespreksvormen, zoals discussies en debatten. Maar ook het

uitdrukken van een gedicht in twee of drie passende beelden levert interessante inzichten op, zowel bij de leerling als de leraar. Leerlingen ervaren veel keuzevrijheid, waardoor een deel aangeeft dat de motivatie voor de lessen hoger is dan bij de ‘standaard’ lessen. Daarnaast merken we dat het visualiseren van zowel de synchrone als de diachrone verbanden in een fysiek kruispuntenmodel de leerlingen helpt om literatuur als onderdeel te zien van onze cultuur en maatschappij. Dat een werk niet los kan bestaan van de context waarin het is beschreven, wordt door leerlingen als een zeer waardevolle les gezien. De brug naar betekenisvol burgerschapsonderwijs is snel geslagen.

4. Hindernissen

Hoewel we als sectie zeer tevreden zijn met de ingeslagen weg, lopen we ook tegen een aantal zaken aan. Het ontwikkelen van lessenreeksen kost veel tijd. Gelukkig evalueren we elk jaar de huidige kruispunten en stellen die bij, naar aanleiding van feedback vanuit de klas en de docent. Daarnaast dwingt het werken met deze didactiek ons tot harde keuzes. Er is zoveel meer aan een kruispuntenmodel te hangen, iedere docent heeft daar talloze ideeën over, maar dat kan simpelweg niet. Dat betekent dus dat we veel literaire teksten moeten parkeren. Ook merken we dat leerlingen, ook nog in de examenklassen, niet altijd inhoudelijk redeneren (“is gewoon zo”; “is gewoon slecht”; “daarom”). Verder laten we het analyseren aan de hand van stromingen veel meer los. Ook dat is een harde keuze.

5. Oproep

De kruispuntendidactiek sluit direct aan bij de actuele vakvernieuwing, waarin veel meer aandacht is voor de literaire ontwikkeling van de leerling (eindterm 17), de nadruk komt te liggen op het leggen van verbanden tussen literatuur, maatschappij en cultuur (eindterm 18) en het analyseren van universele thema’s die doorwerken in onze literatuur (onderdeel eindterm 19). Het gedroomde web van Mantingh & Bax (2018) biedt dé kans om literatuuronderwijs betekenisvol, actueel en uitdagend te maken, maar dan hebben we heel veel kruispunten nodig. Werk aan de winkel dus.

Referenties

- Bax, S. & E. Mantingh (2018). “Een web van twintigste-eeuwse literatuur: Naar een didactiek voor literatuurgeschiedenis van de twintigste eeuw”. In: *Nederlandse letterkunde: Driemaandelijks tijdschrift*, 23 (3), p. 257-286.
- Literatuurgeschiedenis.org (2025). “Lesmateriaal: ‘De achttien dooden’, oorlog en verzet”. Online raadpleegbaar op: <https://www.literatuurgeschiedenis.org/lesmateriaal/lesmateriaal-de-achttien-dooden-oorlog-en-verzet>.

Stronks, E. (2020). “Het concept ‘representatie’ in het literatuuronderwijs”. Online raadpleegbaar op: <https://didactieknederlands.nl/handboek/2020/03/het-concept-representatie-in-het-literatuuronderwijs/>.
